

αὐτὴ εἶνε δυνατόν νὰ δοκιμασθῆ καὶ νὰ ἐπαληθευθῆ διὰ τῆς ἐξετάσεως συγκεκριμένων ἠθικῶν κρίσεων. Ἐὰν αἱ ἀπόψεις αὗται εἶνε στερεαὶ τότε θὰ εἴμεθα φυσικὰ εἰς θέσιν νὰ κατανοήσωμεν διατὶ εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ διατὶ ἡ πλάνη εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ. Ὅλα αὐτὰ μοῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ τὰ ἐξετάσω. Διὰ τὸν σκοπὸν μας ἀρκεῖ ὅτι αὐτοῦ τοῦ τύπου πλάναι περὶ τὴν ἀξιολόγησιν λαμβάνουν χώραν καὶ ὅτι εἶνε δεκτικαὶ ἐπανορθώσεως.

Πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ αὐταπάτη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ταύτας ὑπεστήριξα ὅτι ἡ πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ἀφοῦ δὲ ἡ ἐπανόρθωσις εἶνε μία μορφή τῆς ἐξακριβώσεως—ἢ ἡ ἐπανόρθωσις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ ἐξακρίβωσιν—ἔχομεν οὕτω τὴν ἀφρητηρίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς θεωρίας περὶ ἐξακριβώσεως τῶν ἀξιολογικῶν ἰσχυρισμῶν. Δυνατὸν ὅμως νὰ ἀντιταχθῆ (ὑπὸ τῆς θεωρίας τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν) ὅτι δὲν λαμβάνει χώραν πραγματικὴ ἐπανόρθωσις. Ἐκεῖνος ποὺ διέπραξε τὰς λεγομένας πλάνας ἀπλῶς ἐξέφρασεν ἓνα συναίσθημα τὸ δὲ συναίσθημα μένει τὸ αὐτὸ καὶ ὕστερα ἀπὸ ὅλην τὴν συζήτησιν.

Βεβαίως εἶνε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὅταν ἐπανορθωθῆ ἡ πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου κατ' ἀνάγκην ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος διετύπωσε τοὺς πεπλανημένους ἰσχυρισμοὺς διωρθώθη καὶ ὁ ἴδιος. Ἡ κρίσις τοῦ ἐπανορθωθῆ καὶ ὄχι τὰ αἰσθημάτα του. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἐπανόρθωσις μίας ἀξιολογικῆς πλάνης δὲν σημαίνει πάντοτε κατ' ἀνάγκην καὶ ἀλλαγὴν αἰσθημάτων. Ἡ πρώτη εἶνε τι τὸ ἀξιολογικόν, τὸ δεύτερον εἶνε κατὶ τὸ ψυχολογικόν. Αὐτὸ τὸ τελευταῖον γεγονός ἔδωκε κυρίως ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν ὅλης αὐτῆς τῆς θεωρίας περὶ ἀξιολογήσεως ὡς ἐχούσης χαρακτῆρα ψυχολογικὸν καὶ συνεπῶς σχετιζομένης καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὸ ὑποκείμενον τοῦ αἰσθημάτος. Διὰ νὰ διευκρινίσωμεν τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ αὐταπάτης ὡς πρὸς αὐτήν.

Πρῶτον θὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι παρομοία διάκρισις κρίνεται ἀναγκαία καὶ εἰς ἄλλας σφαίρας. Εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθημάτων αἱ αὐτα-

πάται, καθὸ ἀντιλήψεις, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθοῦν ἀμέσως : μόνον ἡ κρίσις εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ. Οὕτω π.χ. βλέπομεν τὴν ῥάβδον ἐντὸς τοῦ ὕδατος τεθλασμένην καὶ ὁσηνδήποτε σκέψιν καὶ ἂν καταβάλωμεν δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ τὴν ἴδωμεν ἄλλως ἢ τεθλασμένην, μᾶς εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ἐπανορθώσωμεν τὴν κρίσιν μας ὅτι εἶνε τεθλασμένη. Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς διακρίσεως μεταξὺ πλάνης περὶ τὴν ἀξίαν καὶ αὐταπάτης ὡς πρὸς αὐτὴν ἐγένετο ὑπὸ τινων συγγραφέων π.χ. τοῦ Sheler, τοῦ Hartmann καὶ τοῦ Jonas Cohn, καὶ νομίζω ὅτι εἶχον οὗτοι δίκαιον. Οἱ αὐτοὶ ὁμιλοῦν ἐπίσης περὶ τυφλότητος ὡς πρὸς τὰς ἀξίας κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν δαλτονισμόν (τυφλότης ὡς πρὸς τὰ χρώματα). Ἡ ἀντίληψις τοῦ δαλτονικοῦ περὶ χρωμάτων δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀνορθωθῆ, ἡ κρίσις ὅμως ὅτι ἀντικείμενόν τι εἶνε ἐρυθρὸν δύναται νὰ ἐπανορθωθῆ. Τὸ αἴσθημα τοῦ σαδικοῦ ὅτι αἱ ἀλγηδόνες εἰς τὰς ὁποίας ὑποβάλλει ἐκουσίως τὸν ἑαυτόν του καὶ τοὺς ἄλλους εἶνε κατὰ τὸ καλὸν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ διορθωθῆ, ἡ κρίσις ὅμως ὅτι τοιαῦτα πράγματα εἶνε καλὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνορθωθῆ. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος εἰς τὰ ὄμματα τοῦ νόμου εἶνε ἐστερημένος τοῦ «ἠθικοῦ αἰσθήματος» καὶ συνεπεία τούτου δὲν θεωρεῖται πλήρως ὑπεύθυνος τῶν πράξεών του, εἶνε ἀπλῶς ἀναίσθητος ὡς πρὸς ὠρισμένας ἀξίας καὶ ἐφ' ὅσαν θὰ ὑπάρχει ἡ ἀναισθησία αὕτη δὲν θὰ εἶνε δυνατὴ ἢ ἐπανόρθωσις.

Ὡς εἶνε γνωστὸν ὁ Kant ἔκαμε χρῆσιν τῆς διακρίσεως μεταξὺ πλάνης καὶ αὐταπάτης καὶ ἐφήρμοσεν αὐτὴν κατ' ἀναλογίαν ἐπὶ τῶν τρόπων καθ' οὓς βλέπομεν τὰ πράγματα τόσον διὰ τῆς διανοίας ὅσον καὶ φυσικῶς. Τοιούτου εἶδους αὐταπάται δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθοῦν πράγματι. Νομίζω δὲ ὅτι εἶχε δίκαιον σκεπτόμενος οὕτω. Τοιούτου εἶδους αὐταπάται ὑφίστανται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀξιολογικὴν σφαῖραν. Ἡ ἐπίμονος αὐταπάτη, ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ τὸ ἀγαθὸν ταυτίζονται ἐπειδὴ αἰσθήματα ἡδονῆς συνοδεύουν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, πλησιάζει σχεδὸν πρὸς τὴν γενικότητα τῆς τεθλασμένης ῥάβδου· ἐνῶ δὲ ἡ κρίσις εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ, τοῦναντίον ἐφ' ὅσον ἡ ταυτότης αὕτη εἶνε ἀπλῶς συναίσθημα, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀνορθωθῆ ὅσον ὀλίγον εἶνε δυνατόν ν' ἀνορθωθῆ καὶ ἡ αὐταπάτη περὶ τῆς τεθλασμένης ῥάβδου.

IV

Ἐπανόρθωσις τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ
αὐθεντοποιήσις.

Ἐπάρχει κατὰ ταῦτα ἀληθῆς ἐπανόρθωσις τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν. Ἐρχομαι τώρα εἰς τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ συλλογισμοῦ μου. Ὅλαι αἱ περιπτώσεις τῆς ἐπανορθώσεως πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν εἶνε περιπτώσεις ἐπιβεβαιώσεως ἄλλων ἀξιῶν, ἢ ἀξιολογικῶν ἰσχυρισμῶν, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Τὸ σημεῖον τοῦτο, νομίζω, δὲν χρήζει συζητήσεως. Ἐὰν εἰς μίαν ἀμφισβήτησιν ἢ ὁποῖα ἀφορᾷ τὰς ἀξίας ὁ αἰσθητιστὴς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀξίαν τῆς ἀληθείας ἐπὶ ποινῇ νὰ καταστήσῃ ἐστερημένην οἰουδήποτε νοήματος τὸν ἀρχικόν του ἰσχυρισμόν, εἰς τὴν ἠδονιστῆς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ ἄλλας ἀξίας πλὴν τῆς ἠδονῆς, τότε ἢ ὑπαρξίς ἢ ἡ διατήρησις τῶν ἀξιῶν τούτων ἔχει ἐπικυρωθῆ ἢ ἐπιβεβαιωθῆ ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς διαδικασίας. Τὸ μόνον πρόβλημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπομένει τώρα εἶνε νὰ καθορίσωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως καὶ τὸν τύπον τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐξακριβώσεως ὃ ὁποῖος περιέχεται εἰς αὐτόν.

Λέγω λοιπὸν ὅτι ἦσαν ἐντελῶς περιττοὶ ὅλοι οἱ κόποι τοὺς ὁποίους κατέβαλον οἱ λογικοὶ θετικισταὶ διὰ νὰ μᾶς ἀποδείξουν ὅτι αἱ ἀξιολογικαὶ προτάσεις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθοῦν διὰ τῶν μέσων τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου ὅπως οὗτοι καθώρισον αὐτό. Ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν ἀξιῶν ἐγνώριζον πάντοτε τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ προὔπεθετον αὐτὸ εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς σκέψεις. Ἐπάρχουν διαπιστωτικαὶ ἀξιολογικαὶ προτάσεις ὅπου δὲν εἶνε δυνατόν νὰ δειχθῆ εἰς τὶ ἀναφέρονται: εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ἀποδειχθοῦν αὐταὶ καὶ νὰ γίνουν δεκταί. Προτάσεις αἱ ὁποῖαι περιέχουν τὴν λέξιν «ἀγαθός» δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθοῦν καὶ νὰ ἐπαληθευθοῦν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξακριβοῦνται προτάσεις ποὺ περιέχουν τὴν λέξιν «ἐρυθρός», εἶνε ὅμως δυνατόν, ὅταν ἀπαξ κατανοηθοῦν, νὰ γίνουν παραδεκταὶ καί, ὅπως εἶδομεν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν τοιούτων προτάσεων, π ρ έ π ε ι νὰ γίνουν παραδεκταί.

Οὔτε, ἄλλως τε, εἶνε δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν διὰ τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως π ρ έ π ε ι νὰ εἶνε διάφορος. Ἐπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω

ὅτι δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως ἐνόσω δὲν γνωρίζομεν τὴν ἔννοιαν (τὸ νόημα) τῆς προτάσεως. Καθόσον ἀφορᾷ τὸν ἑαυτὸν μου, ἐγὼ νομίζω ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ καταδειχθῇ — καὶ ἐπανεπιλημμένως κατεδείχθη διὰ τῆς φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως — ὅτι ὅταν λέγομεν ὅτι πράξις τι εἶνε θαρραλέα ἢ ὅτι ἀγγεῖόν τι ἔχει χάριν, μέρος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν, καὶ μάλιστα ἀναγκαῖον μέρος αὐτοῦ, εἶνε ὅτι τὰ ἀντικείμενα ταῦτα εἶνε ὅπως πρέπει νὰ εἶνε. Ὅτι, ὅταν λέγομεν ὅτι πράγμα τι εἶνε καλόν, ἐννοοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ εἶνε μᾶλλον παρὰ νὰ μὴ εἶνε· καὶ ὅτι, ὅταν λέγομεν ὅτι πράγμα τι εἶνε καλλίτερον ἐνὸς ἄλλου, αὐτὸ πρέπει μᾶλλον νὰ εἶνε παρὰ τὸ ἄλλο. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ : «πρέπει νὰ εἶνε» εἶνε μέρος τοῦ νοήματος ἐνὸς ἀξιολογικοῦ προσδιορισμοῦ. Ἐδῶ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ σημείου τούτου· ἀρκεῖ ὅτι τὸ νόημα μιᾶς ἀξιολογικῆς προτάσεως εἶνε ἀρκετὰ διάφορον ἀπὸ τὸ νόημα ἐνὸς πραγματικοῦ ἰσχυρισμοῦ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως — ἐὰν κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει ἐξακρίβωσις ὑπὸ οἴανδήποτε ἔννοιαν — σημαντικῶς διάφορον. Ἐὰν μία ἀξία, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶνε αὕτη, εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὄχι ὅμως καὶ νὰ δειχθῇ, καὶ ἐὰν μία ἀξία, ὅταν καταδειχθῇ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, καίτοι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γείνη ἀντικείμενον ἀντιλήψεως, εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ γείνη παραδεκτὴ, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ στοιχεῖον τῆς ἐξακριβώσεως κατὰ τὴν διαδικασίαν ταύτην τῆς ἀποδείξεως καὶ τῆς παραδοχῆς εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀπὸ ὠρισμένων ἀπόψεων διάφορον ἀπὸ τὴν διαδικασίαν ἢ ὁποία λαμβάνει χώραν κατὰ τὴν ἐπαλήθευσιν ἐνὸς ἰσχυρισμοῦ ἀφορῶντος «πραγματικὸν γεγονός». Διὰ νὰ τονίσω τὴν διαφορὰν ταύτην ὡς πρὸς τὴν διαδικασίαν, θὰ κάμω χρῆσιν τοῦ ὄρου ἀϋθεντοποιήσις καὶ θὰ ὁμιλήσω περὶ ἀϋθεντοποιήσεως τῶν ἀξιῶν.

B'.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀϋθεντοποιήσεως.

Δὲν ἔχω πλέον ὅπως ἄλλοτε τόσην ἐπιθυμίαν νὰ εἰσάγω νέους τεχνικοὺς ὄρους εἰς τὴν φιλοσοφικὴν συζήτησιν· ἐν προκειμένῳ ὅμως εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς περιπτώσεως κατὰ τὴν ὁποίαν νομίζω ὅτι, διὰ

λόγους ποὺ ἀνέφερα ἤδη, ἡ τοιαύτη ἐνέργεια θὰ διευκολύνει τὴν κατανόησιν. Ἡ ἔκφρασις «αὐθεντικαὶ ἀξίαι» ἔχει ἤδη γίνει σταθερῶς δεκτὴ εἰς τὴν συνήθη συνεννόησιν, καὶ φαντάζομαι ὅτι φυσικὸν εἶνε νὰ θεωρηθῇ ὁρθὸν νὰ περιγράψωμεν ὡς διαδικασίαν τῆς αὐθεντοποίησης τὴν διαδικασίαν ἐκείνην διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνομεν νὰ γνωρίσωμεν ὅτι εἶνε αὐτὰ αὐθεντικά, μὲ ἄλλους λόγους τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξακριβώσεως αὐτῶν. Ἡ πρωταρχικὴ σημασία τοῦ ὅρου αὐθεντικός εἶνε: ἀληθὴς ἢ πραγματικός. Ὅμιλοῦμεν περὶ φιλολογίας ἢ ὁποία ἔχει τόνον αὐθεντικόν· ἡ ἔκφρασις αὕτη δυνατὸν νὰ σημαίη ὅτι αἰθανόμεθα τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ συγγραφέως, δυνατὸν ὅμως νὰ σημαίη ἐπίσης—καὶ αὕτη εἶνε ἡ σπουδαιότερα σημασία—ὅτι εἰς τὰ διηγήματα ἢ εἰς τὰ δραματικὰ ἔργα ἐκφράζονται ἢ γίνονται καταφανεῖς ὠρισμένοι ἰδιότητες προσώπων ἢ ὠρισμένοι ἀπόψεις τῆς ζωῆς αἱ ὁποῖαι «ἤχοῦν ὡς ἀληθεῖς». Ἐὰν ἐξετάσωμεν ταύτας λεπτομερέστερον θὰ εὕρωμεν, νομίζω, ὅτι εἶνε δυνατὸν πάντοτε νὰ ἀναλυθοῦν εἰς ἀξίας ἢ τάξεις ἀξιῶν τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν ὡς ἰσχυούσας ἢ αὐθεντικάς. Βεβαίως εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ὁ συγγραφεὺς φέρει ἐνώπιόν μας αἰσθήματα, οὐχ ἥττον ὅμως φέρει ἐπίσης ἐνώπιόν μας καὶ ὠρισμένας ἀντιλήψεις περὶ ἀξίας αἱ ὁποῖαι εἶνε αὐθεντικαὶ ἐφ' ὅσον θὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ὑπὸ τῆς πείρας. Φυσικῶς τῷ λόγῳ εἰς τὴν φιλολογίαν, ὅπως ἀναντιρρήτως καὶ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς καλλιτεχνίας, ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἐπιβεβαίωσις ἐν τῇ στενωτέρῃ ἐρμηνείᾳ τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου. Εἰς παντὸς εἶδους ρεαλισμούς, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν τοῦ εἶδους τῆς φωτογραφικῆς ἀποδόσεως, περιλαμβάνονται αὐτομάτως καὶ ἀξιώματα σχετικὰ πρὸς πραγματικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα εἶνε δεκτικὰ ἐξακριβώσεως ὡς πραγματικὰ γεγονότα. Τοιαύτην σημασίαν ὅμως ποτὲ δὲν ἔχει ὁ ὅρος αὐθεντικός εἰς τὴν τέχνην. Μία αὐθεντικὴ προσωπογραφία δὲν εἶνε ἐκείνη ἢ ὁποῖα ἀντιγράφει ἐν εἶδη φωτογραφίας ὅλας τὰς γραμμὰς τοῦ ἀπεικονιζομένου, καίτοι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀνάγκη νὰ εἶνε παρὸν μέχρι ὠρισμένου σημείου, ἀλλ' εἶνε ἐκείνη ἢ ὁποῖα ἐκφράζει ὠρισμένας ἀληθείας τοῦ εἰκονιζομένου, ὡς καθορίζονται αὐτὰ ὑπὸ ἀξιολογικῆς ἐκτιμῆσεως ἀναγνωριζομένης ὑπὸ τοῦ παρατηροῦντος. Ἡ ἰδιότης τοῦ αὐθεντικοῦ εἰς ἓνα διήγημα ἢ ἓνα δραματικὸν ἔργον δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἀληθοφάνειαν ἢ τὴν πιθανότητα ὑπὸ τὴν ἐννοίαν

ὅτι ἀπλῶς ἀντιγράφονται αἱ λέξεις ἢ αἱ πράξεις τῶν διαφόρων χαρακτηρηκῶν ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἐπίσης ὅτι ἐπιδεικνύονται καὶ ἀξίαι χαρακτηρηκῶν αἱ ὅπαῖαι ἀναγνωρίζονται καὶ γίνονται δεκταὶ ὡς «ἀληθεῖς».

Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς ἀυθεντοποιήσεως ἢ ὅποια εἶνε εἰλημμένη ἐκ τῆς σφαίρας τῆς αἰσθητικῆς εἶνε δυνατόν, νομίζω, νὰ γενικευθῇ εἰς τρόπον ὅστε νὰ καλύπτῃ ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀξιολογικῆς σκέψεως. Νομίζω πρὸς τούτοις ὅτι ἀποδίδει καταλλήλως ἐκεῖνο ποὺ λαμβάνει χώραν εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐπανορθώσεως τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν περὶ ἧς ἐγένετο ἤδη λόγος. Τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν ἀυθεντικαὶ ἀξίαι καὶ ὅτι ὁ ἀυθεντικὸς αὐτῶν χαρακτηρ εἶνε δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἐν τῇ διανοήσει, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἔλθωμεν εἰς φανεράν ἀντίφασιν πρὸς τὰ πλέον ἀσφαλῆ δεδομένα τῆς πείρας. Τὸ μόνον ἀμφισβητούμενον σημεῖον θὰ εἶνε ἐὰν μία τοιαύτη ἀυθεντοποίηση εἶνε κυρίως εἰπεῖν δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ τρόπος ἐξακριβώσεως. Ὁ τρόπος τῆς ἀυθεντοποιήσεως εἶνε τόσον διάφορος ἀπὸ τὸν τῆς ἐξακριβώσεως, ἐν τῇ ἔννοια τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου, ὅστε ἴσως νὰ μὴ εἶνε, κυρίως εἰπεῖν, δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ τρόπος ἐξακριβώσεως.

Ὅπωςδήποτε ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει πραγματικὸν πρόβλημα — πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ λύσις περιέχει ἐν ἑαυτῇ πολλὰ ἀμφισβητούμενα ζητήματα. Αἱ ἀξίαι εἶνε δυνατόν νὰ καταδειχθῶν, καὶ ὅταν καταδειχθῶν εἶνε δυνατόν νὰ λάβωμεν πείραν αὐτῶν καὶ νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν. Δὲν εἶνε δεκτικαὶ προκατηρήσεως διὰ τῶν αἰσθήσεων, εἶνε ὅμως οὐχ ἥττον ἀντικείμενον βιώσεων. Εἶνε προφανὲς ὅτι περιλαμβάνεται εἰς αὐτὰς κάποιον εἶδος «συναισθηματικῆς ἐποπτείας». Εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου προβλήματος δὲν μοῦ εἶνε δυνατόν νὰ εἰσέλθω ἐδῶ, καίτοι πιστεύω ὅτι μία τοιαύτη ἐποπτεία εἶνε τόσον βεβαία ὅσον εἶνε καὶ ἡ ἐκ τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων. Ὑπάρχει ὅμως ἀκόμη θεμελιωδέστερον ζήτημα ἀφορῶν τὴν φύσιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐξακριβώσεως. Βεβαίως αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας αὐτοὶ οὗτοι οἱ θετικισταὶ συνήντησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου τοῦ νοήματος ὑποδεικνύουν τὰ ἐν αὐτῷ κρυπτόμενα προβλήματα. Εἶνε πολὺ σημαντικὰ τὰ ἐξῆς δύο γεγονότα: πρῶτον ὅτι ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν του κατάστασιν τὸ κριτήριον ἦτο ἓνα εἶδος ἀξιώματος, κατέλαβεν κατόπιν τὴν θέσιν μιᾶς «συνθήκης»,

καὶ δεύτερον ὅτι ὁ τόπος τῆς ἑξακριβώσεως ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐγωϊστικοῦ ἰδεαλισμοῦ (solipsisme) μετετοπίσθη εἰς τὴν κοινὴν χώραν τῆς συνεννοήσεως. Οὔτε εἰς τὰ προβλήματα αὐτὰ μοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψω, ἔκτος διὰ νὰ τὸνίσω ἓνα σημεῖον — τουτέστιν τὸν κοινόν, γενικὸν χαρακτήρα τῆς ἑξακριβώσεως. Ὁ τόπος (locus) τῆς ἑξακριβώσεως, εἰς μὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἑκφρασιν ταύτην, δὲν εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀμέσως δεδομένην πεῖραν, εἴτε πρόκειται περὶ ἀντιλήψεως ἔκ τῶν αἰσθήσεων εἴτε περὶ βιώσεως τῆς ἀξίας· ἀλλ' εἰς τὸ στοιχεῖον τῆς ἐπιβεβαιώσεως δι' ἀμοιβαίας ἀναγνωρίσεως. Μία σολιψιστικὴ ἐπαλήθευσις εἶνε κἄτι ἀκατονόητον. Ἡ ἐπαλήθευσις—οἷουδὴποτε εἶδους, ἣ ὁποία λαμβάνει χώραν διὰ λόγου ἔχοντος κἄποιο νόημα—εἶνε ἀμοιβαία ἀναγνώρισις τῶν ἀναμεταξύ των συνεννοουμένων ὑποκειμένων. Ἄμα ὡς κατανοηθῆ ὁ θεμελιώδης οὗτος χαρακτήρ πάσης ἐπαληθεύσεως καὶ ἑξακριβώσεως, δὲν ὑπάρχει πλέον βάσιμος λόγος νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὀνομασίαν εἰς τὰς διαδικασίας ἐκεῖνας τὰς ὁποίας ἑχακτηρίσαμεν ὡς αὐθεντοποίησιν. Ἡ πλήρης σημασία τοῦ ἄνω λεχθέντος θὰ γίνῃ καταφανὴς εἰς τὸ τελευταῖον τμῆμα τῆς παρούσης μελέτης.

V

Συμπέρασμα : Τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον τοῦ Νοήματος. Ἡ σημασία του καὶ τὸ δυνατόν τῆς ἑξακριβώσεώς του.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι ὑπέδειξα τὰς γενικὰς γραμμὰς συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ δοθῆ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ ἀξιολογικαὶ προτάσεις δὲν εἶνε δεκτικαὶ ἑξακριβώσεως ὑπὸ οἵανδὴποτε ἔννοιαν καὶ εἶνε ὡς ἔκ τούτου ἔστερημέναι νοήματος (καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἶνε ἀδύνατος ἡ ὑπαρξίς δεοντολογικῶν προτάσεων καὶ δεοντολογικῆς γνώσεως). Πάντως ἐγένετο τοῦλάχιστον ἓνα βῆμα διὰ νὰ ἐκβληθῆ ἔκ τοῦ μέσου τὸ ἀνυπόφορον αὐτὸ παράδοξον τὸ ὁποῖον ἦλθε καὶ ἀπέκλειε τὸν δρόμον εἰς κάθε λογικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔκαμε μόνος του καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ αὐτὸς οὗτος ὁ λογικὸς θετικιστὴς περιήγαγε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θεωρίαν εἰς τὸ ἄτοπον, καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ

ἄτοπον τοῦτο θέλω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τμῆμα τῆς μελέτης μου.

Ἀρχίζω μὲ τὸ νὰ ἐπαναλάβω τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε καθ' ἑαυτὸ ἓνα δέον καὶ ὅτι ἡ πρότασις ὅτι τὸ νόημα μιᾶς προτάσεως εἶνε ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη ἐξακριβοῦται, εἶνε δεοντολογικὴ πρότασις, μὴ ἐπιδεκτικὴ ἐξακριβώσεως διὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτῆς κριτηρίου, καὶ συνεπῶς, κατ' αὐτὰ τὰ ὑπὸ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεωρίας παραδεδεγμένα, εἶνε ἀ ν ο η σ ί α (παραλογισμὸς). Ὁ διαρκῶς ἐπιτεινόμενος παραδοξολογικὸς χαρακτήρ τῆς ἀπόψεως τὸν ὁποῖον ὑπεδείξαμεν εἰς διάφορα σημεία, φθάνει ἐδῶ εἰς τὸ κατακόρυφόν του.

Τὸ Ἐμπειρικὸν Κριτήριον Δεοντολογικόν.

Κατὰ πρῶτον ὅμως ἄς ἀποσαφηνίσωμεν τὸ λεγόμενον ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε καθ' ἑαυτὸ ἓνα δέον, ὅτι εἶνε ἀξιολογικὸς ἰσχυρισμὸς καὶ ὄχι ἰσχυρισμὸς ἀφορῶν ἀπλῶς πραγματικὸν γεγονὸς, ἄποιον ἢ ὁποῖα θὰ διαμφισβητηθῆ ἀναμφιβόλως εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὴν ἀρχήν. Φυσικὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι εἶνε κ ρ ι τ ῆ ρ ι ο ν σημαίνει ὅτι εἶνε δεοντολογικόν, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὁ ὕρος οὗτος. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ στηρίζωμεν τὴν ἐπιχειρηματολογίαν μας ἐπὶ τοῦ λεκτικοῦ αὐτοῦ σημείου. Ὁ λογικὸς θετικιστὴς δὲν ἐκφράζει ἓνα γεγονὸς, διότι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθῆ ὡς γεγονὸς· διαδηλοῖ μᾶλλον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔδει νὰ εἶνε, τουτέστιν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρῶμεν ὅτι εἶνε ἡ σημασία τοῦ νοήματος.

Τὸ παράδοξον εἶνε ὅτι τὴν κατάστασιν ταύτην τὴν ἀνεγνώρισεν ἐμμέσως καὶ ὁ Wittgenstein, ὁ ἰδρυτὴς τῆς κινήσεως αὐτῆς. Οὗτος παραδέχεται ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ νόημα μιᾶς προτάσεως συνίσταται εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐπαληθεύσεως αὐτῆς, εἶνε καθ' ἑαυτὸν μὴ—ἐμπειρικὸς καὶ συνεπῶς ἄρρητος καὶ μὴ—αἰσθητός, κατὰ τὴν τεχνικὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὰς λέξεις ταύτας. Ὁ κ. Ayer προσπαθεῖ νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς δυσχερείας ταύτης. Προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ἀνεπιτυχῶς νομίζω, ὅτι καίτοι τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀληθὲς δυνά-

μεθ' ἄλλω νὰ ἐξακολουθήσωμεν χρησιμοποιοῦντες τὴν μέθοδον χωρὶς νὰ περιπλακῶμεν εἰς φαῦλον κύκλον. Πράττων ὅμως οὕτω ἀποκαλύπτει μίαν λανθάνουσαν προϋπόθεσιν ἢ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὴν βάσιν ὀλοκλήρου τῆς θεωρίας, ἢ ὁποία οὐδέποτε πρότερον εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς καὶ ἢ ὁποία, ὅταν κατανοηθῇ, ἔχει μεγάλην σημασίαν. Διότι δεικνύει ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε πράγματι μία δεοντολογικὴ πρότασις. Προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κατάστασιν ταύτην λέγων ὅτι δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν εἰς τὴν πράξιν τὸ κριτήριον τοῦτο χωρὶς νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸ μετεμπειρικόν. Πράττει τοῦτο ἀναφερόμενος εὐθέως καὶ εἰλικρινῶς εἰς τὸ τί ἐννοεῖ ὁ πολὺς κόσμος μὲ τὴν λέξιν νόημα, τουτέστι διὰ μιᾶς ἐνεργείας, ὡς φρονεῖ, καθαρῶς ψυχολογικοῦ καὶ οὐχὶ λογικοῦ χαρακτῆρος. Παραδέχεται ὅτι λογικῶς τὸ κριτήριον ἀποτελεῖ κύκλον ἀποφεύγει ὅμως ἀπὸ τοῦ νὰ εἶνε φαῦλος κύκλος μὲ τὸ νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὴν γενικὴν συμφωνίαν ὅλου τοῦ κόσμου ὡς πρὸς τὸ τί ἔχει νόημα καὶ τί εἶνε ἀνόητον. Εἰς τοῦτο ὅμως νομίζω περιορίζεται καὶ ἡ ὅλη δυνατὴ ἐνέργεια τοῦ θετικιστοῦ καὶ δι' αὐτὸ θεωρῶ ὅτι ἡ παραδοχὴ ἀπὸ μέρος τοῦ κ. Ayer τοῦ γεγονότος τούτου εἶνε τόσον σημαντικὴ.

Ἡ ἀναφορὰ λοιπὸν εἶνε ἀνεπιφύλακτος εἰς τὸ τί ἐννοεῖ ὁ κόσμος μὲ τὴν λέξιν νόημα, καὶ τὸ τοιοῦτον περιγράφεται ὡς ἀναφορὰ εἰς ἓνα ψυχολογικὸν πραγματικὸν γεγονός. Ἀλλά, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι μία τοιαύτη προσφυγὴ δὲν λύει κανὲν ἐπιστημολογικὸν ζήτημα, ἡ ἀναφορὰ πράγματι δὲν γίνεται πρὸς ἓνα ψυχολογικὸν γεγονός ἀλλὰ πρὸς μίαν ἀξιολογίαν, πρὸς ἓνα δέον τοῦ νοήματος. Ἀναντιρρήτως ὅλος ὁ κόσμος συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀνοησίαν ὀρισμένων ἐκφράσεων ὡς : ἡ ἀρετὴ εἶνε τριγωνικὴ ἢ ὁ Καῖσαρ εἶνε πρωταρχικὸς ἀριθμὸς, ἀλλὰ πέραν τῶν ἀπλῶν τούτων περιπτώσεων εἶνε πασίγνωστον ὅτι δὲν φθάνει ἡ συμφωνία. Ὁ λογικὸς θετικιστὴς λέγει ὅτι ἡ πρότασις ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι νόες εἶνε ἐστερημένη νοήματος· ὁ κ. Lewis λέγει ὅτι εἶνε μία ἐκ τῶν πλέον βαρυσημάτων προτάσεων. Ὁχι, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει ὁ λογικὸς θετικιστὴς ὅταν διατυπώνει τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον δὲν ἀποτελεῖ κρίσιν περὶ πράγματος — ὡς πρὸς τὸ τί ἐννοεῖ ὁ κόσμος μὲ τὴν λέξιν νόημα — ἀλλὰ ἀξιολογικὴν κρίσιν, τουτέστι τί θὰ ἔδει νὰ ἐννοῖ (ὁ κόσμος) μὲ τὴν λέξιν νόημα. Ὁλόκληρον τὸ ἐμπει-

ρικὸν κριτήριον βασίζεται ἐπὶ μιᾶς ἀξιολογικῆς κρίσεως. Θεωρεῖται ὡς ἓνα δέον ὑπὸ ἐκείνων ἀκριβῶς οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι αἱ δεοντολογικαὶ προτάσεις εἶνε τι τὸ ἀδύνατον. Ὅσον ἀφαρᾶ ἐμέ, δὲν παραδέχομαι τὸ κριτήριον τοῦτο ἢ τὸ δέον αὐτὸ τοῦ νοήματος — διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον διότι δὲν ἀναγνωρίζω οὔτε εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαγκασθῶ, ὑπὸ οἵασδήποτε ἀξιολογικῆς συζητήσεως, νὰ ἀναγνωρίσω τὰς ἀξίας τὰς ὁποίας τοῦτο προϋποθέτει. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου ἔδῳ. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐγὼ ὑποστηρίζω εἶνε μᾶλλον τὸ ἑξῆς: Ἐὰν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἢ νὰ αὐθεντοποιηθῇ τοῦτο καθ' ἓνα οἷον δὴποτε τρόπον, ὁλόκληρος ἡ θεωρία αὐτὴ κρέμεται ἀπὸ ἓνα παραλογισμόν. Ἐὰν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ—καὶ βεβαίως δὲν λέγω ὅτι εἶνε τοῦτο δυνατὸν—τότε εἶνε δεκτικὸν ἐξακριβώσεως, μόνον καθ' ὃν τρόπον εἶνε δεκτικαὶ ἐξακριβώσεως καὶ ἄλλαι ἀξίαι, τουτέστι, δι' αὐθεντοποιήσεως, κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἀνακοινώσεως τῶν νοημάτων καὶ τῶν ἀξιῶν. Ἡ ὑπάρχει αὐτὸς ὁ τύπος τῆς ἐξακριβώσεως ἢ τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε ἔστερημένον νοήματος. Ὅπερ ἔδει δεῖξαι.
